

Петро Кулаковський
Острог (Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ДОСЛІДНИК АРХІВУ КОРОННОГО СКАРБУ

Михайло Грушевський належав до плеяди європейських істориків, які особливого значення надавали розширенню джерельної бази своїх досліджень. Якщо європейські колеги українського історика могли наприкінці XIX ст. вже користуватися монументальними виданнями джерел, які стосувалися періодів середньовіччя та раннього нового часу, то Михайло Сергійович змушений був компенсувати брак відповідних видань щодо українських земель наполегливими пошуками в архівах. Мабуть, вперше усвідомлення необхідності таких пошуків прийшло до Грушевського під час написання магістерської дисертації, присвяченої Барському староству XV–XVIII ст. Хронологічні рамки цієї праці, розпорошеність актових матеріалів, які стосувалися історії староства, спонукали молодого історика звертатися до різних архівних зібрань і бібліотечних колекцій. Висхідна картина проблематики й картина, що повстала після архівних розшуків, артикулювали Грушевському доцільність опрацювання не уведених до наукового обігу документів і матеріалів впродовж всієї його наукової кар'єри.

Відтак вже в молоді роки Михайло Сергійович визначив для себе програму масштабних архівних пошуків. Матеріали Київського центрального архіву були істориком досить ретельно опрацьовані ще в студентські та магістрантські роки. У Львівському бернардинському архіві історик працював після свого переїзду до Львова у 1894 р. Ця праця мала менш регулярний характер. Це пояснюється викладацькою завантаженістю історика в університеті та організаційною роботою в Товаристві ім. Шевченка. Подібний характер мала робота М. Грушевського і в львівській бібліотеці

Оссолінських. Винятково важливе значення історик приділяв варшавським і московським архівам, цілком обґрунтовано вважаючи, що саме в них зберігаються найбільш цінні джерельні комплекси матеріалів, які вміщують інформацію щодо історії України. Познайомившись з багатствами цих архівів ще в київський період свого життя (у московських архівах і бібліотеках (Московському архіві Міністерства юстиції, Московському головному архіві Міністерства закордонних справ, рукописному відділі Румянцевського музею) історик працював у лютому-березні 1892 р., а у варшавських (Головному архіві давніх актів, Архіві Казенної палати (тепер – Архів Коронного скарбу) – з кінця травня до кінця червня того ж року), М. Грушевський, вже працюючи у Львові, намагався знайти час і можливості для чергових відвідин цих архівів. Між тим, здійснити це було значно важче, ніж тоді, коли історик проживав у Києві. Переїхавши до Львова, М. Грушевський став австрійським професором, що автоматично утруднило йому доступ до архівів у Російській імперії, в т.ч. московських і варшавських. Понад то, на перешкоді була завантаженість в університеті. Попри це, М. Грушевський вдруге працював у московських архівах протягом березня 1895 р. (ймовірно з 13 до 25); у травні того ж року вчений провадив пошуки у варшавських архівах. Однак архівні пошуки були короткотривалими й історик усвідомлював необхідність докладнішого ознайомлення з матеріалами цих архівів.

Останні поїздки, на відміну від перших, мали не лише дослідницький характер. Наукове товариство ім. Шевченка ще в листопаді попереднього року схвалило план М. Грушевського про видання джерел до українсько-руської історії, який значною мірою передбачав видання документів з варшавських і московських архівів. Тому історик мав точніше визначити обсяг запланованого до видання матеріалу, домовитися про виготовлення копій і їх пересилку до Львова. Саме тоді М. Грушевським були встановлені тісніші контакти зі співробітниками окремих архівів, що на замовлення Археографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка мали виготовляти копії визначених вченим матеріалів. У варшавських архівах це завдання реалізовували протягом 1892–

1895 рр. працівник варшавського Головного архіву давніх актів Антін Рачинський, з 1895 принаймні до 1902 р. працівник того ж архіву Александер Влодарський. У Московському архіві Міністерства юстиції вчений впродовж багатьох років співпрацював з сестрами Марією та Єлизаветою Шуйськими, у Київському центральному архіві – з Н.В. Плетнєвою.

Виняткове значення для історика в плані отримання копій архівних документів мали його контакти з Миколою Біляшівським, який протягом 1893–1898 рр. обіймав посаду начальника Варшавської Казенної палати, де зберігався архів Коронного скарбу. Саме завдяки йому вчений отримав копії люстрацій та інвентарів староств Руського воеводства кінця XV – середини XVI ст. М. Біляшівський не лише організував копіювання документів, але й сам особисто звіряв на прохання М. Грушевського сумнівні фрагменти копій.

Власне результатом співпраці вченого з М. Біляшівським стала не лише публікація документів з Архіву Казенної палати, але й написання ним ряду розвідок, для чого були використана інформація цих документів. Зважаючи на характер матеріалів, що зберігалися в архіві, яким керував М. Біляшівський, М. Грушевському надсилалися за його проханням копії інвентарів і люстрацій староств та окремих замків, опубліковані вченим повністю або використані ним при написанні досліджень, що передували широкомасштабним публікаціям люстрацій 1564–1565 та 1570 рр.

Важливість історико-статистичних матеріалів, які зберігалися в Архіві Казенної палати, була усвідомлена істориком ще в студентські роки. Невипадково перша серйозна наукова праця, підготовлена на семінарі В.Б. Антоновича у 1887 р., була присвячена стану південноруських господарських замків у середині XVI ст. і базувалася на описах цих замків, здійснених у 1545 та 1552 рр. Пізніше, під час роботи над своєю магістерською дисертацією М. Грушевський використав цілу низку люстрацій, інвентарів та описів кінця XV–XVIII, які стосувалися Барського староства. Частину з них вчений опублікував у «Архиве Юго-Западной России».

Виняткове значення історико-статистичних матеріалів історик усвідомив під час архівної роботи у Варшаві у червні 1890 р. Проте більш предметно до вивчення і публікації люстрацій, як вже відзначалося, історик звернувся вже у львівський період свого життя. Закономірно, що найбільший інтерес у М. Грушевського викликали перші люстрації Руського воєводства. По-перше вони давали багатий матеріал щодо соціально-економічного розвитку українських земель, чого не можна було виявити у люстраціях воєводств, інкорпорованих до Корони актом Люблінської унії. По-друге, люстрація Руського воєводства 1564–1565 рр. переконливо свідчила про «руський» характер більшості його населених пунктів, що могло б стати аргументом у дискусії з польськими істориками щодо ролі та масштабу польської колонізації на західноукраїнських землях. По-третє, вчений, зайнявши кафедру у Львівському університеті, усвідомлював свою відповідальність перед місцевою українською громадою, провідні діячі якої немало зробили для відкриття цієї кафедри. Одним з проявів такої відповідальності мало стати звернення до місцевої історії, яка перед цим розроблялася переважно зусиллями польських істориків.

Здоровим подразником для М. Грушевського щодо впровадження до наукового обігу та вивчення історико-статистичних матеріалів виступав відомий польський історик Александер Яблоновський, який видавав і використовував такі матеріали у монументальному виданні «*Źródła dziejowe*». Наслідком стало те, що М. Грушевський отримав від М. Біляшівського люстраційні матеріали публікував у «Жерелах до історії України-Руси». На основі люстрацій, опублікованих у двох перших томах «Жерел...», а також неопублікованих інвентарів староств Руського воєводства М. Грушевський написав ґрунтовні дослідження, присвячені економічному стану селян у галицькому Подністров'ї та Перемишльському старостві в середині XVI ст.

Слід відзначити, що люстрації та інвентарі Руського, Белзького та Подільського воєводств займали центральне місце у видавничому проєкті, запропонованому М. Грушевським Науковому товариству ім. Шевченка. Опрацьовуючи ці документи, Грушевський

за пропозицією польського історика Антоні Прохаски підготував огляд справ архіву Казенної палати. Неоцінну допомогу в цьому йому надав, як і раніше, М. Біляшівський.

Таким чином, Михайло Грушевський першим з українських істориків почав системно опрацьовувати Архів Коронного скарбу (тоді – Архів Казенної палати), впровадивши до наукового обігу низку люстрацій та інвентарів, які стосувалися українських земель Речі Посполитої, відкривши для вітчизняних дослідників важливий для висвітлення соціально-економічної історії України джерельний комплекс.

Список основних джерел та літератури:

1. Грушевський М. Щоденник (1886–1894 рр.) / Підгот. Л. Зашкільняк. – К., 1997.
2. Грушевський М. Твори у 50 томах. – Львів, 2003. – Т. 5 : Історичні студії та розвідки 1888–1896.
3. Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст. Матеріали до реєстру рукописних і друківаних текстів / Уклала Р. Майборода. – К., 1999.
4. Владига О. Археографічна спадщина Михайла Грушевського в сучасній українській історіографії / О. Владига // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історичні науки. – Острог, 2012. – Вип. 19.
5. Гирич І.Б. Організація М.С. Грушевським роботи у львівський період життя й діяльності (1894–1914 рр.) / І. Гирич // Український історичний журнал. – 1997. – № 1.
6. Майборода Р. Михайло Грушевський і українська «програма» видання люстрацій королівщин XVI–XVIII ст. / Р. Майборода // Вісник Київського університету «Слов'янський університет». – К., 2000. – Вип. 7: Історія.